

פרק שביעי

הטבלאות

כבר באתי בהקדמה לפרש שאין כונתי באלו הטבלאות לקבוע הלכה וגם לא הבאתי מה שלא מצאתי מפורש בגדולי הפוסקים ז"ל, ולפיכך על הקורא עצמו לעיין היטב בהמראה מקומות של הפוסקים שהבאתי בספר הנ"ל כדי לברר אם כנים דברי או לא, ואת הקדוש יקריב אליו. ואתחיל לפרש עוד הפעם רק בקיצור על כל פרט ופרט, כמוכיר אבל לא למזהיר:

וזאת לדעת כי א"א לעשות טבלאות בדיוק גדול מחמת טעמים שונים. חדא, דהלוא מובאים כאן בטבלאות רק הזמנים בהפסק דקה אחת ואם הזמן הוא חצי דקה פעמים נדפס מספר הגדול הסמוך לו למעלה או מספר הקטן הסמוך למטה. ועוד כאשר הבאתי למעלה, הקור והחום והלחות והיבשות באויר גורמים איזה שינויים בהמציאות, וא"א לפי"ז לכוון הזמן האמיתי. וגם ידוע כי שנת החמה הוא גדול יותר מחשבון ימות השנה של אוה"ע בכמו שש שעות, ולפי"ז הוסיפו יום א' בכל ד' שנים חוץ משלוש פעמים בד' מאות שנה. והטבלאות כאן נעשו לשנת השני של חשבונם (שנת תשל"ד) מחמת שהוא היותר האמצעי מכל שאר השנים, ובדרך כלל אין כאן הפרש יותר מדקה אחת למעלה או למטה (כי להדפיס לוח על ד' שנים א"א לעשות מפני הוצאות הדפוס). ולפיכך במקומות אשר נדפסו טבלאות מיוחדות בעבורן, צריך להחמיר דקה אחת מכאן ולכאן על הזמנים של הנץ ושקיעת החמה והזמנים אשר בנויים עליהם. ועל זמן עלוה"ש וצה"כ יש להחמיר לכה"פ ב' דקות, כי א"א לצמצם כ"כ כאשר כתבתי. וכל שאר המקומות שאינן יושבות ממש על חשבון המעלות השלימות של הטבלאות צריך להחמיר עוד יותר ובפרט במקומות הנוטות לצפון ודרום העולם. (למשל: עיר אטונה ביון שיושבת על מעלה 38 מספיק לה הטבלא של אותה המעלה ואין צריך לדקדק יותר מהמקומות אשר נדפסו בהדיא, אבל בעיר ווילנא שיושבת על מעלה 54.3 והטבלא בעבורה הוא של מעלה 54.5 א"א לצמצם כ"כ וצריך להחמיר עוד זמן מועט):

ויזדע חדע, כי אע"פ שהבאתי הרבה ראיות מדברי הפוסקים ז"ל שגם חשבון של ד' מילין בבוקר ובערב הוא רק עפ"י המציאות של סימני אור וחושך שנתנו לנו חז"ל, עכ"ז לא להכריע הלכה למעשה באתי כאן בהדפסת זמנים הללו. כי דבר ידוע לכל, דחשבון עפ"י שעות שוות או זמניות יכולים לעשות מזמנים של הזריחה והשקיעה שנדפסו כאן, מה שאי אפשר למי שרוצה

להשתמש בחשבון עפ"י האופק. ולכן כל מי שרוצה לעשות זמנים עפ"י שעות שוות או זמניות, יש לו ג"כ תכלית גדול מהטבלאות, מפני שנדפסים כאן בדיוק הזמנים של הנה"ח והשקיעה לכל יום ויום. ומי שרוצה לעשות עפ"י חשבון של סימני חז"ל יש לו טבלאות מיוחדות לחשבון של אופק עבור זה מלבד הזמנים של הנה"ח ושקיעתה:

(א) עלות השחר הוא ד' מילין קודם הנץ החמה. הזמן בטבלאות הוא כשהשמש עומד כשש עשרה מעלות מתחת האופק עפ"י חשבון התכונה. והבאתי ראיות לזה בפרק ד', שי' הגר"א ז"ל בביאורו אר"ח סי' רס"א ויר"ד סי' רס"ב ושם הביא שהוא כ' מעלות, שהי' זמנו במדינתו בחצות הלילה ד' חדשים בקיץ. והביא שם שהחשבון של ד' מיל הוא משתנה לפי האופק, ע"כ. הגרש"ז הרב בעל התניא ז"ל בסידור שלו פי' שנשתנה השיעור בקיץ לפי החדשים מגטיית המדינה לצפון העולם, ע"כ בהל' ערב שבת, ובדיני ספירת העומר מביא שעלות השחר במדינתו הוא כמו ב' חדשים מחצות הלילה ע"כ. ספר בית דוד ריש ברכות עפ"י הרמב"ם ז"ל מביא שעלות השחר בעת עמידת השמש י"ט או כ' מעלות מתחת האופק והביא בשם ר' יש"ר מקנדיאה שהם י"ח מעלות והוא פליג עליו, ע"כ, גם מתשו' חת"ס בשם הגר"נ אדלער ז"ל משמע שנקט הזמן לשש עשרה מעלות בין בחורף ובין בקיץ:

אבל כבר נהגו העולם בשיעור ד' מיל חשבון של שעה וחומש ולא שעה ומחצה, דהיינו שיעור הילוך מיל ח"י מינוטען כמו שהובאה באר"ח סי' תצ"ט, וכן הוא שיטת הרמב"ם ברכות פ"א, כמו שביארתי בפרק ה'. ולפי החשבון עולה שעה וחומש לשש עשרה מעלות ומשהו, שהוא זמן של שעה וחומש בירושלים בימים בינונים:

ודע כי זמן עלות השחר נוגע לנו בעיקר למצות הנוהגות בלילה ולזמן של תחילת התענית ולזה יש להקדים עוד מינוטען אחדים מפני שא"א לדייק עפ"י חשבון של מעלות. אבל למצוות הנוהגות ביום חלילה להקיל ולהתחיל מזמן הנ"ל כיון שרבו הפוסקים בדין האיר פני המזרח אם זהו עלות השחר או לא, ועיין בזה בשו"ע אר"ח סי' פ"ט במג"א ובביאור הלכה, ובשעת הדחק צריך לעשות שאלת חכם:

(ב) משיכיר את חבירו בריחוק ד' אמות, והוא תחילת זמן תפלת שחרית עם טלית ותפילין, וגם כן תחילת זמן ק"ש אינו מעלות השחר לרוה"פ אלא משיכיר את חבירו בריחוק ד' אמות, ואם הקדימו לקרות ק"ש שלא בשעת הדחק מעלות השחר יש כמה מן הפוסקים דס"ל דאף בדיעבד אינו יוצא וצריך לחזור ולקרותו כשמגיע זמנו. וזמן זו של משיכיר את חבירו

בד"א אינו נתברר היטב בדברי הפוסקים.) אבל כפי הנראה הוא קרוב לזמן שהחמה משוקעת י"א מעלות, והוא מלתא דעבידא לגלוי'. ואע"פ שמן הנסיון נראה שהוא בזמן הנ"ל, אבל כיון שאין לנו הוכחה לזה מן הפוסקים ז"ל, י"ל דלמי שאין השעה דחוקה לו בודאי יש מקום להתמיר ולהמתין עוד זמן מועט. ולא לו הצריכים להשכים יש להם סמך ממה שהביא התפא"י פ"ק דברכות בסופו וכתב שם וז"ל מסתפיקנא במדינות הצפוניות כמו בעירנו דאנציג או קאפענהאגען ושטאקהאלם וכדומה ששם בכל חודש יוני ויולי לילה כיום יאיר, ולכה"פ גם בחצות הלילה יכול להכיר היטב בין תכלת ללבן, מתי זמן ק"ש וציצית וכו' עכ"ל. וידוע שבעיר דאנציג בחצות ליל קיץ השמש משוקע הוא י"ב מעלות תחת לאופק. ויש לדחות דמיירי בעיקר רק משתי המקומות אחרות ומה שהזכיר ג"כ עיר הנ"ל הוא למה שמסיים לבסוף שיש להסתפק נמי לענין מוצאי שבת, דהא מה שהביא על כל חודש יוני ויולי פשיטא דא"א לומר דמיירי מעיר דאנציג וקאפענהאגען כידוע, ועיין עוד לעיל סוף פרק ה' :

(ג) הנץ ושקיעת החמה. מפורש היטב בתשובת מהר"מ אלאשקר סי' צ"ו בשם רבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל דשקיעת החמה הוא העת שנתעלמה השמש מעינינו ונכנס מתחת הארץ וכו' שם עוד וז"ל ואפילו ששקעה רוב עגולת השמש באופק ולא נשאר ממנה כי אם דבר מועט כל עוד שלא שקעה כל העגולה בכללה ותערוב השמש תחת האופק הרי הוא יום ומשפטו כמשפט חצי היום עכ"ל. וכזה מפורש גם בשאר פוסקים כמו הרמב"ן בתורת האדם ומביאו ג"כ הר"ן סו"פ במה מדליקין והמחבר באו"ח סי' רס"א. ואף שיש להביא ראיות שגם הנץ החמה הוא ברגע שהחמה יוצאת מתחת האופק, אין אנו צריכין לזה כי כבר אמרו חז"ל בפסחים צ"ג דזמן מהנה"ח עד פלגא דיומא שהוא זמן שחיתת התמיד מה"ת כדמפורש שם ברש"י הוא שזה מזמן שיש מפלגא דיומא לשקיעה"ח. וכן עמא דבר דרגע ראשונה של יציאת השמש נקרא הנה"ח וכן רגע אחרונה של ביאת השמש לתוך האופק הוא נקרא שקיעת החמה. וראיתי רק אחד מגדולי הפוסקים שפליג על זה, וכבר הבאתי לעיל בפרק ד' דהג' הרב בעל החניא ז"ל כ' בסידור שלו וז"ל אזי היא שקיעה האמיתית שהוא סילוק וביאת האור מראשי ההרים הגבוהים שבא"י עכ"ל בהל' סדר כניסת שבת. אבל לא ראיתי אף לאחד מן הפוסקים

(*) ובתחילה כשנדפסו הטבלאות במהדורא קמא לא הבאתי שם זמן של משיכיר וכו', הואיל ולא הבאתי רק מה שהוא מפורש בדברי הפוסקים, ולזה לא מצאתי סמך מדבריהם ז"ל, אבל אחרי שובי נחמתי, כי ראיתי כמה אנשים שטעו והתחילו להתפלל מזמן עלוה"ש באשר לא מצאו זמן התחלת הנחת תפילין בטבלאות האלו, וחשבו שאז כבר הגיע הזמן לזה (אע"פ שהי' מפורש שם בהדיא שאינו כן). וחשבתי לפי"ז שטוב יותר להדפיס ג"כ זמן של משיכיר וכו' כדי שלא יבואו לידי מכשול.

דס"ל כוותי. ואפשר בשעת הדחק יש לצרף שיטתו אם יש עוד איזה ספיקות. ובזמנים לעיה"ק ירושלים תובב"א נדפסו זמני זריחה ושקיעה לפי החשבון על המישור ולא ע"ג הרים כמו שמביא הג"ר איסר זלמן מלצר ז"ל בהג' על ס' בין השמשות, ועיין לעיל בגוף הספר שהארכת בזה. אבל מה שהדפסתי זמני ירושלים כפי החשבון של השמש לפי יושבי המישור ולא יושבי ההרים, אינו כדי להכריע הלכה בזה, אלא משום דזמנים האלו הם דבר ברור ומסויים אשר כל א' וא' יכול לעשות מהם חשבון בניקל אפילו לענין גבוה ההרים וכסוי ההרים. ולהדפיס זמנים ליושבי ההרים א"א לעשות, דהא גם הגרימ"ט ז"ל בס' בין השמשות שלו כתב כי מה שנראית החמה עוד יותר בירושלים אינו שוה בכל מקומות העיר וגם משתנית לפי זמני השנה, וכן אינו שוה בבוקר כבערב. לכן מזמנים הנדפסים כאן שהם הזריחה והשקיעה הנראית ליושבי המישור, יכול כל אחד ואחד לעשות לו חשבון על הנה"ח ועל שקיעה"ח לפי גובה המקום ולפי ימי השנה לאלו שאזלו בזה בשי' הגרימ"ט הנ"ל. וצריכים לזמנים הללו של הזריחה והשקיעה לעשות חשבון של שעות זמניות של יום לפי דעת רבינו יונה והלבוש וכו', ולזמן תפלת שחרית של וותיקין, ולתחילת זמן של מצוות הנוהגות ביום כגון מקרא מגילה ותקיעת שופר ונטילת לולב וכדו', וכן לטבילת זבה שטובלת ביום (כגון לכלה) שכולן מצותן לכתחילה מהנץ החמה. וזמן שקיעת החמה לענין מלאכה בערב שבת וערב יו"ט, ולהפסקה בערב ט"ב ויה"כ, להפסק טהרה וכדו', וי"א אף לתפלת מנחה (*).

(ד) סוף זמן ק"ש. כבר הבאתי לעיל בפ"ה מחלוקת הפוס' ראשונים ואחרונים ז"ל אם יש לשער שעות היום מהנץ החמה עד שקיעתה,

(*) ושמעתי שהגאון המפורסם מוהר"ר משה פיינשטיין שליט"א בעל מח"ס איגרות משה, אמר דבשעת הדחק במי שעברה לה זמן השקיעה ושכחה להפסיקה בטהרה, דלעת הצורך התיר אף אח"כ מטעם ספק ספיקא, דאפילו אי קיימ"ל כהגר"א ז"ל דבין השמשות מתחיל משקיעה"ח, דילמא בעת הזאת שדנין עליו עדיין הוא מן היום, דהא ביה"ש ספק מן היום וספק מן הלילה, ואפילו את"ל שעכשיו כבר לילה הוא לשו' הגר"א, דילמא הלכה כר"ת ז"ל והוא יום גמור עד קרוב לשעה אחת אחר השקיעה. ושמעתי אומרים שהתיר מטעם זה רק עד ח' מינוטין אחר השקיעה ותו לא. וי"ל לפענ"ד סברא בזה, דהלוא מפורש בר"ש סוף פ"ק דזבים דלר' יהודה דביה"ש משתשקע החמה מהלך ג' רבעי מיל, אמרינן ספק כולו מן היום ספק כולו מן הלילה או ספק חציו יום וחציו לילה, והיינו חצי הזמן דוקא (עיין לעיל פ"ב סי' ה' ופ"ד סי' ג'). ולפי"ז התיר רק עד חצי הזמן של ביה"ש של הגר"א שהוא כשמונה מינוטין, דאז הוא יותר קרוב לומר דספיקא מן היום מה שאינו כן בחציו השני.

ושאלתי דעת הגאון הנ"ל שליט"א אי יש להתיר עוד זמן גדול יותר מזה, מכח מה שהבאתי בספר הזה את שיטת הגאונים והראשונים ז"ל דמשמע מדבריהם דלא מתחיל ביה"ש משקיעת גוף החמה אלא משקיעת אור החמה כששוקעין הניצוציות של חמה, והי' דעתו נוטה בזה להיתר. (וזה היתה בליל עשרה בטבת שנת תשל"א כשזכיתי לקבל פניו של מרן הגאון הנ"ל שליט"א).

או מעלות השחר עד צאת הכוכבים ועיי"ש בס' א' ס"ק ט'. והבאתי בטבלאות זמנים לשתי השיטות האלו, וכיון שלרוב הפוסקים זמן ק"ש הוא מן התורה רק עד ג' שעות כבר כתב הבעל מנחת כהן במאמר שני פ"ט שיש להחמיר לשער שעות היום לחומרא בנוגע לדאורייתא. ובפי"ב כתב הרב ז"ל וז"ל הנה א"כ כבר תירצנו כל הקושיות שיש בדעת הראשונים שסוברים שק"ש של שחרית הוא מן התורה עד ג' שעות ביום ואחר זה עבר זמנה. ולכן צריך להקדים ולקרותה קודם סוף שעה שלישית שאם לא כן לא יצא ידי חובת ק"ש של שחרית וכמ"ש למעלה, עכ"ל :

^{לפי חזונו} וחשבון שעות היום מעלות השחר הוא עד צאת כל הכוכבים שהוא ד' מילין אחר השקיעה כמו שהוא בלוחות א"י עפ"י דעת גדולי הדור ז"ל. והזמנים האלו של עלה"ש וצאה"כ הם ע"פ מעמד השמש מתחת האופק כש עשרה מעלות כמו שמפורש כבר באות א' לעיל. וזה לפי מנהג שלנו עפ"י השו"ע לחשוב ד' מילין לשעה וחומש, אבל ראיתי בס' ביהש"מ הנ"ל שעשה טבלאות לפי חשבון של שעה ומחצה לענין סוף זמן ק"ש במעמד השמש כ' מעלות מתחת האופק. וכבר כתבתי לעיל בפ"ה סי' א' דרוב הפוסקים דשיערו מעלה"ש עד צה"כ לא ס"ל כן לענין חשבון של ד' מיל, רק ס"ל שהוא שעה וחומש, וכן עמא דבר :

אבל לפי שרבים מגדולי הפוסקים ז"ל ס"ל גם לענין ק"ש של שחרית שמשערין היום מהנה"ח עד שקיעתה, כגון הגר"א בביאור שלו והרב התניא, לכן צרפתי בטבלאות גם זמן הזה. אבל דווקא לענין ק"ש הבאתי ב' זמנים הללו, ואף שי"ל דמי שהקילו במוצאי שבת דלא כר"ת, היאך יחשוב כן לענין שעות זמניות של סוף זמן ק"ש, לחשוב כל ד' מילין כיום מה שלא עשה כן במוצש"ק. וכבר עמד בזה הרימ"ט ז"ל והביא דכן יש לנהוג עפ"י זקני רבני עיה"ק ז"ל וכן הביא גמי בשו"ת מנחת יצחק ח"ד. וכתבתי דרק לענין ק"ש יש לומר כן שתלוי בעיקר בזמן שכיבה וקימה. ומה שלא הבאתי כלל חשבון זה לענין פלג המנחה, משום שא"א לומר כן לפי מה שאנו נוהגין לעשות לילה קודם זמן של ד' מילין כשעדיין לא הכסיף כל פני המערב כמו שהוא ראוי להיות עפ"י שי' ר"ת בס' הישר שלו. דאין לומר דאף אם לענין שאר המצוות לילה הוא בזמן מוקדם, אבל לענין שעות היום הוא עד ד' מילין, דהא מוכח מגמ' ריש פ' תפלת השחר דאין לומר כן ממה דפריך שם אי עד ועד בכלל ר' יהודה היינו רבנן, כמו שהבאתי לעיל בפרק ו'. א"כ בהיכרח אין לנו חשבון של שעות היום לענין פלג המנחה אלא מהנץ החמה עד השקיעה. וכן צריך לעשות ג"כ לענין מנחה קטנה וסוף זמן תפלת שחרית, דהלוא כולן כנגד תמידין תקנום. ולפי מה שאנו נוהגין עכשיו לקבל שבת איזה זמן קודם שקיעה"ח, בלא"ה אין לנו אלא פלג המנחה שהוא שעה ורביע קודם השקיעה, דהא שעה ורביע זמניות קודם ד' מיל הוא הרבה פעמים בזמן שקיעה"ח או אח"כ. (כבר הבאתי כמה פעמים שא"א לעשות חשבון שעות היום מעלה"ש

רק עד צאת הכוכבים המוקדם לפי החולקים על שי' ר"ת, ואין צורך להאריך עוד בזה):

(ה) **חצות היום**, עיין לעיל פ"ה סי' א' מש"כ שם. ונפקא מיני' לענין סוף זמן תפלת שחרית בדיעבד, ולענין זמן התחלת מנחה בחצי שעה אחר חצות, לענין איסור חמץ מן התורה בע"פ, לרוב הפוסקים לענין אכילת אפיקומן בליל פסח שהוא מאוחר י"ב שעות מזה הזמן, לענין ישיבה על גבי ספסל בתשעה באב, וכן לדיני ערב תשעה באב וכו':

ומצאתי סמך לדבר זה מרש"י ריש ברכות דחצות הלילה הוא במכוון י"ב שעה אחר חצות היום. וכתב שם דף ג' ע"ב בד"ה כנור היה תלוי למעלה ממטתו ונקביו לצד צפון כיון שהגיע חצות הלילה רוח צפונית מנשבת בו דאמר מר ארבע רוחות מנשבות בכל יום ויום שש שעות ראשונות של יום מנשבת רוח מזרחית מהלוך החמה ושש אחרונות רוח דרומית ובתחילת הלילה רוח מערבית ובחצות הלילה רוח צפונית, עכ"ל. וכיון דד' רוחות המנשבות תלויות בהלוך השמש שהוא מהלך בלילה ברוח צפונית ואז בחצות מנשבת רוח הצפונית כמו בחצות היום מנשבת רוח דרומית א"כ חצות הלילה תלוי' בהלוך השמש כמו חצות היום. ועיין מזה באריכות במחצית השקל או"ח סי' א' אות א':

(ו) **פלג המנחה**, והוא שעה ורביעית שעה מן שעות הזמניות קודם שקיעה"ח לפי הפוסקים שמשערין שעות היום מהנה"ח עד שקיעתה. ולאידך פוסקים שמשערין מעלות השחר הוא שעה ורביע זמניות קודם צאת כל הכוכבים כפי מה שהבאתי לעיל פ"ה סי' א', ויהי' פלג המנחה או סמוך לשקיעת החמה או אחר שקיעה"ח, ולפי מה שנהגו עכשיו בכל מקום לשבות בע"ש מקודם השקיעה אין צורך בזה הזמן כלל. וכבר הביא המנחת כהן הנ"ל דלענין מילי דרבנן לעולם יש לשער שעות היום כפי שיטת בעל הלבושים ז"ל דהיינו מזריחה עד שקיעה. ולדברי פרי חדש אף ששער לעולם מעלות השחר אבל פלג המנחה משער מן הנץ עד השקיעה. ונוגע לנו הזמן של פלג המנחה לענין תחלת זמן של תפלת מעריב וגם לזמן היותר מוקדם להדלקת נר חנוכה ונר שבת ויום טוב:

(ז) **מוצאי שבת**. הזמן של לילה במוצאי שבת הוא רק לפי שי' הגאונים ז"ל*) שזמן צאת ג' כוכבים בינונים הוא ג' רבעי מיל אחר

(*) וראיתי לדבר בקיצור על מה שדחו הפוסקים שי' ר"ת ז"ל מהלכה בשביל שהיא בנוי' על יסוד אינו אמיתית כמו שהובאה בשו"ת מהר"ם אלאשקר סי' צ"ו, והבאתי מזה לעיל בפ"ד סי' ב'. וכתב שם דענין עובי הרקיע מיוסד

שתשקע החמה, וכבר פסק המחבר ז"ל באו"ח סי' רל"ה וסי' רצ"ג דלענין ק"ש דאורייתא ולענין מוצאי ש"ק צריכין להמתין עד שיראו ג' כוכבים קטנים, ורק לגבי תענית סגי בבינונים. והזמן בטבלאות הוא כשהחמה נשקע מתחת הארץ שמונה מעלות ומחצה. ואף שיש מקומות שנהגו להדליק במוש"ק קודם לזה אבל כבר נהגו כן בא"י כמו שמבואר בס' ביהש"מ להגרי"מ טוקצינסקי ז"ל וגם בטבלאות שנדפסו שם בסוף הספר שמתאים לח' מעלות ומחצה, או מעט פחות או יותר. והבאתי כמה טעמים לזה בפרק רביעי לעיל, וע' בס' ברכי יוסף או"ח סי' רס"א שכ' שנהגו במוצאי שבת להמתין עד ב' וג' מיל שהוא לכל הפחות שמונה מעלות ומחצה. אבל האמת שקשה לקבוע זמן בדיוק, דמי יודע מה הם הכוכבים שדברו בהם חז"ל, וגם אני לא הבאתי בטבלאות רק הזמן המאוחר לפי מנהג רוב קהלות בזמן האחרון כפי מה שידוע לנו, וכמו שהביא המנחת כהן ז"ל. אבל חלילה להקיל לחשוב תחילת זמן בהש"מ לפי זה החשבון, דאנו אין לנו אלא זמן של תחילת השקיעה לזמן בין השמשות :

על פי יסוד של חכמי ישראל דהחמה מהלך בלילה למעלה מן הכיפה וכבר הודו חכמי ישראל לחכמי אומה"ע. וראיתי בס' אור היום עמוד י"א שהעיר בזה ומביא הוזה"ק (עיין לעיל פתיחה לפ"ד אות ב') וכתב כיון שחז"ל ידעו המציאות של גלגל המזלות בודאי היתה להם כונה אחרת, יעו"ש. ונראה לענ"ד דכל דבר כמו שהוא נראית לנו הוא האמיתית אצלנו, כמוש"כ הראב"ע ז"ל בפ' בראשית דלמה נקרא הלבנה גדול לגבי הכוכבים אע"פ דהכוכבים הם כמה פעמים גדולים מהלבנה, לפי שאורה נראה אצלנו גדול מאורם, ע"כ. וכן אפ"ל גבי תנור של עכנאי בסוף פ' הוזהב דאע"פ דר"א הביא רא' מבת קול שהתנור טהור אבל לפי מה שנראה אצלנו שהוא טמא כך צריכין אנו לדון. וכן כאן כיון שאמרו חז"ל לא נברא העולם אלא בשבילי א"כ רק חצי כדור הארץ שלנו הוא העיקר אצלנו והחמה לא נברא אלא בשבילנו ולפי"ז נראה אצלנו כמו שהוא הולך בלילה למעלה מן הכיפה ממערב למזרח כדי שהקב"ה בבוקר בוקע חלוני רקיע ומוציא חמה ממקומה כמו שקבעו אנשי כנסת הגדולה ברוח קדשם בתפלת שבת. ומה שהודו חכמי ישראל לחכמי אוה"ע אינו אלא כפי המציאות האמיתית (ופשיטא שחז"ל ידעו המציאות ברוה"ק אף קודם וויכוחם עם חכמי אוה"ע), ורק בברייתא גקט ר' יהודה מה שלמדו לנו חז"ל כפי מה שנראה אצלנו, וכינה שמו של זריחת השמש על האידים העולים מן הארץ בשם עובי הרקיע וחלון. אבל עיקר ההלכה אינו תלוי כלל במה שפליגי חכמי ישראל וחכמי אוה"ע, וכמו שהבאתי לעיל בשם התוס' רי"ד. ובלא"ה צ"ל כן, דאפילו החולקים על ר"ת מודו דיש שיעור ד' מילין עובי הרקיע בבוקר מברייתא הנ"ל שאז הוא זמן של עלות השחר לכו"ע. ולפי מה שכתב מהר"ם אלאשקר הנ"ל דחזר בו ר' יהודה מהך דפסחים א"כ בטלו עובי הרקיע ובטלו ד' מילין ואחד מעשרה שביום, וקשה דמהיכא יודע זמן עלות השחר. אבל כבר הבאתי לעיל דבין אלו דאזלו בשי' ר"ת ובין אלו החולקים עליו לא כתבו דר' יהודה חזר בו ממה שאמר בגמ' דפסחים, ותירצו מה שתירצו. עכ"פ רוב הפוסקים אזלו בשי' ר"ת, וכן פסק המחבר כוותי' באו"ח סי' רס"א אפילו לקולא.

(ח) לילה של ר"ת ז"ל, והוא ד' מילין ועוד מ"ט אמות, שהוא כשעה וחומש אחר שקיעה"ח. והבאתי כמה ראיות בפרק רביעי לעיל דא"א לומר לפי שיטת ר"ת דשיעור שעה וחומש שעה הוא שעות שוות תמיד, אע"פ שאינו מתאים כלל לסימני נשף, וכן מטעם זה א"א לומר שהוא שעות זמניות לפי אורך או קוצר היום, דגם זה סותר סימני הנשף שאמרו לנו חז"ל. והבאתי שם כמה ראיות ובתוכם הגר"א בביאורו על או"ח סי' רס"א ויו"ד סי' רס"ב שכתב שם דשיעורי חז"ל נאמרו על אופק א"י ובבל בימי ניסן ותשרי אבל בשאר ימות השנה ובשאר המקומות משתנות לפי הזמן והאופק והביא שם שיעור ד' מילין (שהוא שעה ומחצה לפי שיטתו) והוא כשהחמה משוקעת כ' מעלות תחת הארץ. והק' שם על ר"ת ז"ל כיון דשיעור ד' מילין שם במדינתו הוא שיעור כל כך גדול עד שעלות השחר מתחיל מחצות הלילה, לפי"ז גם החשבון של ד' מילין אחר שקיעת החמה אינן כלין קודם חצות הלילה, ולא יהי' כד' חדשים לילה שם במדינתו, ודחה לפי"ז שי' ר"ת. וקשה לי מה בכך אם לא יהי' דין לילה בוויילנא, והלוא יש הרבה מקומות שאין בו לילה כלל אפילו לשי' הגר"א ז"ל. ועוד קשה דמה בכך אם אין לילה אז במקומו, דהא אין נפק"מ מזה כלל. דאי מיירי לענין מוצש"ק דלא יהי' לילה באותן החדשים עד זמן מאוחר והיינו בחצות הלילה, הא לא מקשה מכח זה כמו שלא הי' מקשה ממה שמוצאי שבת לר"ת גם בשאר ימות השנה הוא מאוחר מזמן ידיד'. ואין לומר דמקשה ממה שאין שם לילה כד' חדשים לענין מצוות הנוהגות רק בלילה, כגון אכילת מצה בליל פסח ופת בליל סוכות וכדו', דהא אז בימות הקיץ אין נוהגות מצוות של לילה חוץ מדין ק"ש של ערבית, וכיון דס"ל לר"ת דיוצאין בזה גם מפלג המנחה ואילך לדברי ר' יהודה, א"כ אפשר דעבדו שם על פי דעת ר' יהודה ואין ראי' ממנהגם כנגד שי' ר"ת:

אבל נראה מזה דס"ל לרבינו הגר"א דבמקום שאין שם דין לילה, ג"כ אין שם דין חליפות הימים. למשל אם יום האחרון שהי' בו דין לילה הי' ביום השבת או יהי' קדושת שבת כל אלו החדשים עד שיחזור שם דין לילה, וכן אם זה הוא יום של חול ג"כ יהיו כל אותן הימים ימי החול עד שיחזור שם דין לילה. ולפי"ז כיון שנהגו מכמה דורות שם במדינתו לעשות חשבון הימים כשאר בני הגולה, ומנהג ישראל תורה היא, מוכח מזה דליכא הלכתא כר"ת ז"ל, כי לדידי' לא יהי' לילה בוויילנא כד' חדשים*). אבל צ"ע אמאי לא תירץ בפשטות דלעולם אין ראי' מזה כנגד ר"ת, וטעמא דנהגו שם דין לילה משום דר"ת סבר דד' מילין הם או שוות או זמניות לפי אריכות היום דגם שם אפילו שמינית היום שהוא שיעור זמניות של ד' מילין לפי חשבון שעה ומחצה גם זה הזמן כלה שעת אחת קודם חצות הלילה, ולפי"ז לא הי' לי' ראי' ממנהגם כנגד ר"ת. אלא ודאי הגר"א ז"ל ידע בפשטות דא"א לפרש

(*) עיין הערה בסוף הספר.

כן בשיטת ר"ת מכמה ראיות מש"ס ופוסקים, ושיעור זמן של ד' מילין שהוא זמן הנשף הוא תלוי רק בסימנים שדברו בהם חז"ל. ועיין עוד לעיל בפ' ד': וא"א לומר דהניחא בנשף הבוקר דאע"פ שעדיין כוכבים עומדים אבל כיון שהגיע זמן של ד' מילין קודם הזריחה או הו' עלות השחר אפילו אם זהו חצות הלילה, אבל בערב כיון שיצאו ג' כוכבים הו' לילה אפילו אם הוא קודם כלות זמן של ד' מילין ע"פ האופק, וכמו שמשמע בשו"ת אגרות משה אור"ח סי' כ"ד. אבל א"א לומר כן דהא לשיטת ר"ת זמן של צאת הכוכבים ילפינן מש"ס פסחים שהוא שוה לזמן של עלות השחר וסבתו הוא העברת השמש בתוך כל עובי הרקיע שהוא שיעור הילוך ד' מילין בירושלים בימי נז"ת, ועובי הרקיע הם שוים בערב כבבוקר. וכן משמע מחי' הרשב"א ז"ל פרק ב"מ שהקשה על ר"ת מירושלמי ריש ברכות (עיין לעיל פ"ד סי' ג' אות ו'), והניח בצ"ע, וגם מתירוצו של המראה פנים מהג' מהר"ם מרגלית ז"ל שם בירושלמי שהסבירו שי' ר"ת דנשף הבוקר והערב שוין. וכן משמע ג"כ מהמנחת כהן דהביא ראי' מהרמב"ם בשיטתו בעלות השחר לזמן של צאת הכוכבים של ר"ת, והסברא נותנת דתרווייהו הם שיעור של עובי הרקיע. וגם מצאתי מהר"ר יש"ר מקנדיאה ז"ל שהבאתי לעיל פ"ד סי' א' אות י"ג (וגם הובא בתוס' יו"ט ריש ברכות) וכתב בספר חקות שמים שאלה ל"ה וז"ל איך מידיעת גובה איזה כוכב בערב בפנות אור השמשי מצד המערב או בבוקר בתחילת הנוגה במזרח וידיעת רוחב המדינה נדע אורך הנשף כפי הזמן או מקום השמש במזלות ע"כ השאלה. ובסוף תשובתו הביא וז"ל, ואולם אודיעך שהתחלת הנשף לא תהי' בפחות משקיעת השמש תחת האופק ט"ו מעלות בערב וכן סופו בבוקר וסופו לא יותר מ"ח מעלות בערב וכן התחלתו בבוקר ולדעת קצת עד כ' מעלות שקיעה יהי' עדיין נשף ובספר גבורות ד' אדבר בזה בע"ה, הלכך בקצת אופקים מאד עקומים הקרובים לקוטבים יהי' בלילות הקיץ נשפים גדולים כמו בעיר ווילנא כשהשמש שוקע במערב מאיר המזרח שהוא נשף כל הלילה, עכ"ל. וספר גבורות ד' כבר הבאתי לעיל פרק ד', ושם מיירי על מה שהביא הרמב"ם ז"ל זמן של עלות השחר בריש ברכות, וא"כ ס"ל דשני הנשפים הם שוים בזמן. ומה שהביא זמן הנשף מט"ו עד י"ח מעלות דהיינו ג' מעלות של בין השמשות, י"ל דג' רבעי מיל הם ג' חלקים מט"ו של ד' מילין, וכיון די"ח מעלות הם באמת קרוב לי"ז מעלות אחר השקיעה שלנו כמו שהבאתי בפתיחה לפרק ד', א"כ חלק בין השמשות שהוא ג' חלקים מט"ו, הם מעט יותר מג' מעלות. ואף שאין ביהש"מ בבוקר אבל הוא ז"ל מיירי מהמציאות. ומה שהביא שבוילנא הוא נשף כל הלילה, גם במדינתנו כן הוא, ובימי המלחמה בשעת האפילה, כשהי' אסור בפקודת המלך להראות נרות חוצה, ראיתי בחצות הלילה אור השמש על האופק הצפוני. וגם עכשיו כשהייתי בשדה חוץ לעיר סמוך ללונדון ראיתי בחצות לילי קיץ עוד אור שמש הרבה ברקיע כמו שראיתי שם בחורף בשעה וחצי קודם הנה"ת, ואע"פ שהי' השמים מלא כוכבים אבל בצד כיפת הרקיע ששם שקעה החמה לא הי' נראה אפילו כוכב א', והיינו ממש כמו שאיתא בשלטי הגבורים בשם בעלי

התוס' שהבאתי לעיל דסימן של צאת הכוכבים הוא במערב. (וידוע שבאמצע הקיץ בלונדון השמש אינו יורדת יותר מט"ו מעלות תחת האופק בחצות הלילה, ובגייטסהעד הוא רק י"א מעלות וחצי). אבל חוץ מחשבון של המעלות הוסיף הר"ר יש"ר הנ"ל שם בשאלה ל"ה וז"ל ואפס כי צריך תקון בשביל חלוף מראה השמש ומחמת שבירת הנצוצות ובמקום אחר ארחיב לך הדיבור והביאור עכ"ל. ומפני חסרון הזמן אין לי פנאי לחפש עוד בספר הנ"ל בענין חלוף המראה וכו'. (ועיין עוד לקמן אות ט' מה שיש להסתפק בחשבון של מעלות השמש):

לפי"ז מי שרוצה להחמיר כשי' ר"ת שהוא שי' רוב הפוסקים וגם שי' השו"ע, צריך להחמיר במוצאי שבת עד שהשמש משוקע מתחת האופק בשיעור שהוא משוקעת גם בירושלים בימי ניסן ותשרי כשעה וחומש שעה אחר שקיעת החמה, וזהו ט"ז מעלות ועוד משהו (16.2°), והזמנים בטבלאות הם זמן לילה בדיוק בלי שום הוספה לתוס' שבת. ומי שרוצה להחמיר על עצמו בשיעור ד' מילין שהם שעה ומחצה צריך להוסיף עוד ד' מעלות עד כ' מעלות, וזמן מעלה אחת בעירנו הוא סמוך לשבעה מינוטען בחורף ובימים הבינוניים, ולכן כ' מעלות הם עוד כחצי שעה אחר ט"ז מעלות:

אבל לא ראיתי רק מועטין שיחמירו מלהדליק במוצ"ש עד ד' מילין לפי שינוי האופק, ורבים שנהגו ע"פ ר"ת המתינו רק 72 מינוט או לכל היותר 90 מינוט שוות אע"פ שבקיץ הרקיע מזהיר כביום. ולא מצאתי טעם לזה, דהכל מודים דצריכין ג' כוכבים קטנים בקיץ כמו מבחורף, ואין סברא לומר דבקיץ לא צריכין סימן הכוכבים כמו שאנו צריכין להם בחורף. ואל תדחה דברי אלו לומר שמנהג ישראל בדורות האחרונות לא הי' להמתין במוצ"ש ק' עד סמוך לחצות הלילה באמצע הקיץ במדינות הנוטות לצפון, ואין עלי לחדש דבר שלא הנהיגו הקדמונים, ולחשדם בזה ח"ו שחללו את השבת קודש. חלילה וחלילה לומר כן, דכבר הבאתי לעיל דברי הברכ"י שבכל גבולות ישראל נהגו כשי' הגאונים ז"ל שלפי דבריהם אפילו במקומות הנוטים אין הזמן מאוחר כ"כ, וידוע שעיקר ישובן של ישראל באלו המדינות היו מקומת של הגר"א והתניא ז"ל שהם אזלו בפירוש על פי הגאונים, אבל במדינות הדרומיות אפשר באמת שלא הדליקו עד זמן מאוחר כמו שמוכרח מדברי הלבוש והמהרי"ל ז"ל שהבאתי לעיל בפ"ד וגם מדברי מרן המחבר ז"ל שהבאתי שם. ועוד, וכי יאמר דאם יבוא אליהו במהרה ויברר שהלכה כדברי ר"ת, וכי כל הדורות שעשו עפ"י הגאונים ידונו ח"ו כמחללי שבת, זה אינו כמו שבימי ר"א הגדול עשו מכשירי מילה בשבת ועד שנקבעה הלכה שלא כדבריו היו אלו ואלו דברי א' חיים. וכן הדבר הזה, עד שלא יקבע הלכה בדברי ביהש"מ, אי הלכתא כהגאונים או כר"ת, כל אחד דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד. ושמעתי מפי חכם א' שאף אלו שהדליקו במוצ"ש עפ"י חשבון השוות באמת סמכו עפ"י שי' הגאונים וידעו שלא יצאו ידי חובת

שי' ר"ת. ואף אני הקטן בעניי איני רוצה ואיני יכול להכריע בדברים קשים כאלו, לא לחומרא וכש"כ לא לקולא, ולא באתי כלל להכריע בין שיטות הקדמונים רק לפרש דבריהם עפ"י הראשונים והאחרונים ז"ל. ומה שכתבתי כל זאת, כדי שבמשך הזמן יתעורר מי שהוא ראוי לדבר בזה יותר ממני, ויצליח לברר הענין מתוך דברי חז"ל. ואף אני לא הבאתי הזמנים של ד' מילין אחר השקיעה כדי להכריע בזה לעשות ממנו זמן של מוצאי ש"ק, מפני שאין רצוני להכניס ראשי בדבר עמוק כזה, אבל עיקר הכונה הוא כדי לידע היאך לעשות חשבון השעות מעלה"ש עד צה"כ כפי מה שהוא מקובל מגאוני רבני ירושלים ז"ל שהבאתי לעיל בפ"ה. אבל זה ברור אצלי שאלו הכוכבים שהביא השלטי גבורים בשם בעלי תוס' ז"ל והאדמימות כנגד מושב השמש שהביא ר"ת בס' הישר, אלו הסימנים אינם נראים עד הזמן הנדפס כאן בטבלאות ולא בזמן ע"ב מינוטען עפ"י שעות שוות או זמניות לפי אורך וקוצר היום. ובלי רא' ברורה א"א לומר שהקב"ה שינה את מעשי בראשית במאות שנים האחרונות כדי לומר שבימינו כבר נשתנו סימנים שנתנו לנו חז"ל:

ובפרק ד' סוף סימן א' הבאתי דגם מלשון הברייתא בפסחים דף צ"ד משמע כן, דהחשבון אינו עפ"י שעות שוות או זמניות. דאיתא התם ר' יהודה אומר עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום תדע כמה מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות ומעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין משקיעת החמה עד צאת הכוכבים ארבעת מילין נמצאת עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום, ע"כ. והבאתי דרך לחשבון על פי המציאות של אור וחושך של סימני חז"ל יש לפרש למה הזכיר ר' יהודה בברייתא ב' חשבונות האלו דהיינו מהלך ד' מילין מצד אחד וחשבון של אחד בעשר שביום מצד אחר. אבל אי הי' החשבון דוקא ד' מיל בכל מקום ובכל זמן אז קשה למה נתנו לנו חז"ל גם חשבון של א' בעשר שביום שהוא סותר חשבון של ד' מילין בכל מקום ובכל זמן חוץ מב' ימים בשנה. וכן איפכא אי מה שאמרו א' בעשר שביום הוא דוקא והוא העיקר א"כ יהי' סותר חשבון של ד' מיל. לכן פשוט שכל שיעורין הללו אינו נאמרו אלא באופק א"י ובכל לימים בינונים, כדי לעשות מזה חשבון לכל מקום ולכל זמן כמו שהביאו גדולי הפוסקים ז"ל בהדיא:

(ט) אחרית דבר. כאשר ראית, כל החשבונות בנויות הם על חשבון של מעלות השמש שהוא משוקע תחת האופק. ואל תקשה לומר מי נתן לי רשות לעשות חשבון חדש שלא גזכר בש"ס. חשבון של מעלות לענין עלות השחר וצאת הכוכבים. כבר כתבתי ושניתי ושלשתי שלא עשיתי שום דבר שלא מצאתי מפורש בדברי הפוסקים, וגם חשבון המעלות כבר הביאו הגר"א ז"ל בביאורו על או"ח ויו"ד בשם הרמב"ם ז"ל, והבית דוד בשם הרמב"ם ז"ל, שני עדים כשרים בשם הרמב"ם. וגם הר"ר יש"ר מקנדיאה שמובאה ג"כ בתוס' יו"ט ז"ל ריש ברכות, וכן משמע מדברי בעל התניא ז"ל והגר"א ז"ל. וכן משמע שהי' חשבון של גאוני א"י בדורות שלפנינו, וג"כ

נהגו בשמונה מעלות לזמן לילה של הגאונים פה לונדון לפני מאה ועשרים שנה כמו שמפורש שם בלוחות שלהם. ומשמע ממה שהביאו ז"ל בפירוש, דס"ל דמקום השמש מתחת האופק זהו הגורם לנו לראות סימני הנשף שנתנו לנו חז"ל. ואף שאני בעצמי הי' ספק אצלי שאפשר שגם כן לחות או יבשות האויר או הקור והחום וכדו' ג"כ גורמים גבהם של האידים העולים מן הארץ שהביא הרמב"ם, וגם הבאתי לעיל מהר"ר יש"ר מקנדיאה שדיבר מזה, וא"כ מלבד חשבון המעלות אפשר שיש עוד שאר חשבונות בסימני הנשף, ואני לא ידעתי. אבל אין עלינו לחדש שום דבר שלא דברו בו גדולי הפוסקים, והם הביאו רק מעמד השמש מתחת האופק בחשבון המעלות ואין אחד משאר גדולי הפוסקים פליגו עליהם, וא"כ אין עלינו רק זה החשבון של רבותינו ז"ל ותו לא מדי. אבל דבר פשוט דלא נזכר חשבון של המעלות בשום מקום בש"ס, כיון דלא חשבון של המעלות גורם זמני היום והלילה, רק הסימנים שנתנו לנו חז"ל כמו פני מזרח מאדימין, והאיר פני המזרח וכו'. וכן מוכח מסוגיא דביה"ש בסוף פ' במה מדליקין שלא נזכר שם בדברי ר' יהודה ור' יוסי שיעור בזמן, רק סימן של הכסיף וצאת הכוכבים, שהם סימנים שנמסרו לכל אחד ואחד מישראל לידע בזה זמן יום ולילה לדיני תורה בלי להשתמש בשום כלי מדידה או כלי השעון. ולא נזכר שם כלל זמן של ד' מילין, ואף מה שאמר רב יהודה אמר שמואל שיעור ביה"ש בכמה ופליגי בי' רבה ורב יוסף, ג"כ לא נאמר רק לפרש דברי ר' יהודה אי פני מזרח מאדימין יום הוא או תחילת בין השמשות. אבל רבותינו ז"ל לא הביאו בעיקר אלא סימני אור וחושך שרק בזה משערין יום התורה כמו שכ' במנחת כהן ז"ל. ומה שמקצת מגדולי הפוסקים השתמשו בחשבון של המעלות אינו אלא כדי להקל שלא יצטרך לצאת בכל יום חוץ לעיר לראות שם סימני ביה"ש, וגם ליום המעונן לידע מתי אתא בוקר וגם לילה. אבל פשיטא דאם סותר בזה החשבון את סימני האור והחושך שנתנו לנו חז"ל דאין לנו אלא סימנים אלו ותו לא מדי. ולמה זה דומה, לחולה שעשה לו מדה לשיעור מלוא לוגמיו שלו ליוה"כ, שלא המדה שעשה לו הוא השיעור של שתי' ביה"כ אלא המלוא לוגמיו שלו והמדה אינו אלא סימן בעלמא כדי להקל על עצמו, (ורק בקמיצה אסרה לנו התורה לעשות מדה לזה וצריכין גוף של כהן). כמו"כ הכא נמי שיעור של מעלות הוא סימן בעלמא כדי להקל על עצמו שלא נצטרך לצאת חוץ לעיר, אבל העיקר אינו אלא האור הנראה ברקיע, ובפרט שגם על חשבון של המעלות אין לסמוך כ"כ בדיוק, כאשר הבאתי לעיל מהר"ר יש"ר מקנדיאה ז"ל, והחשבון הוא רק כדרך אמצעי לידע מתי הוא זמן של יום ולילה ובין השמשות. ואמרו בירושלמי כשיבוא אליהו ויאמר זהו בין השמשות, ואז יברר הספיקות, ובמהרה יבוא אלינו עם משיח בן דוד, והמקום יוציאנו מאפלה לאורה בב"א :

תם ונשלם שבח לא' בורא עולם

הערה, שייך לפרק שביעי אות ח'

(*) מה שכתבתי כאן בפנים לפרש קושית הגר"א על ר"ת ז"ל, דליכא לפי דעת ר"ת באותו הזמן הענין של חילופי הימים, זהו דווקא לפי שיטת הגר"א בפירושו בסוגיא דריש ברכות מה שר"ת גופא לא ס"ל כן כמו שיתבאר. כי נראה לפענ"ד לפרש דבזה גופא פליגי הגר"א על ר"ת בטעמא דקרא דבא השמש וטהר מהו הגורם זמן של לילה. ואיתא בריש ברכות דילפינן מקרא דבא השמש וטהר דזמן לילה של תורה הוא בצאת הכוכבים, וכתבו שם בתוס' עפ"י שי' ר"ת דמה דאמרינן ביאת שמשו וטהר יומא ולא ביאת אורו וטהר גברא, פירושו דביאת שמשו הוא כשבא לגמרי לאחר ד' מילין ואז טהר יומא בצאת הכוכבים, וביאת אורו הוא בתחילת שקיעה"ח. ולמה קוראין רק זו השעה בלשון ביאת השמש ולא את השעה שנסתלקה החמה מעינינו, משום דכל זמן שהחמה נמצאת בעוביו של רקיע עדיין יום הוא לפי שיטת ר"ת, רק כששקעה ללכת לאחורי הכיפה דוקא בזו השעה הו' לילה. והטעם הוא משום דאנו דנין רק על שקיעת החמה לאחורי הכיפה שאז בא האור לגמרי, ולפי"ז כל זמן שנמצאת החמה בעוביו של רקיע עדיין לא נקרא בא השמש, ורק אחר שעברה כל עוביו של רקיע שיעור ד' מילין הוי לילה וסימן לדבר צאת הכוכבים, כי הכוכבים הם סימן על ביאת השמש. (ומה שלא רצו לפרש כן על עת ביאת השמש מתחת הארץ כבר פירשתי לעיל בפ"ב ופ"ג). ואילו הי' באפשרות לדעת שעברה החמה כל עובי הרקיע אפילו כשלא נראו הכוכבים, הי' אז דין לילה בלא סימן של כוכבים כלל, וכמו שכ' הג"ר אלחנן וואסרמאן הי"ד ז"ל בקובץ שיעורים ריש פסחים דכוכבים הם רק סימן ללילה ולא סיבה, והביא רא' מיום א' של מעשה בראשית דרחמנא קרי' לילה אף שלא נבראו הכוכבים, משמע דכוכבים הם רק סימן ללילה וסימן שפנה היום. דהא זמן הלילה יש לו שני ענינים, חדא שהוא לילה ולא יום ונפק"מ למצוות הכשרות דוקא בלילה ופסולים ביום וכן איפכא. ועוד דמיד שהתחיל הלילה עבר יום האתמול לענין התאריך והו' אז יום חדש, ונפק"מ לדינים התלויים ביום ידוע, כגון טבילת גדה שכשירה דוקא מליל ח' והלאה בין בלילה או ביום, וכגון ימות השבוע והחודש לענין שבת ויו"ט:

והנה במדינותינו שלא בא האור לגמרי, ובחצות הלילה מתחיל המזרח להאיר משום שלא עברה החמה מעובי הרקיע לאחורי הכיפה, אבל כיון שעברה מעובי הרקיע המערבי לעוביו המזרחי בחצות הלילה שפיר י"ל דנתקיים הקרא דבא השמש וטהר דהא נכנסה השמש לעוביו של רקיע בערב ויצאה ממנה. והיינו משום דלשי' התוס' לא בעינן ביאת אורו וליכא רק ביאת שמשו ואיכא, ומה שלא נראים כוכבים לא איכפית לן דהא יש לנו סימן אחר לביאת שמשו מעובי הרקיע המערבי ולהלאה במה שמתחיל המזרח להאיר. ובשלמא לענין דיני יום ולילה שפיר י"ל דכיון דמתחיל מיד המזרח להאיר אין לנו דין לילה כלל, אבל לענין התחלפות הימים לענין התאריך לא איכפית לן מה שמתחיל

להאיר מיד דהא סוף כל סוף שקעה החמה מעובי הרקיע המערבי וממילא טהר יומא דאתמול. אבל אי לא שקעה החמה אפילו מתחת האופק או י"ל דלא נתקיים הקרא דבא השמש דהא לא עברה בעובי הרקיע כלל ולא שקעה מתוכה ללכת מכאן ולהלאה. וניחא לפי"ז לדעת ר"ת עצמו מה שליושבי מדינות הצפוניות היו להם דיני התחלפות הימים אע"פ שהלילה כיום האירה. אבל לפי דעת הגר"א דפליג על תוס' הנ"ל ופירש סוגיא דריש ברכות בדרך אחר, א"א לפרש לדידי' כמו שפירשתי עפ"י שי' ר"ת. כי להגר"א לא מסתבר לי' לומר על שיעור ד' מיל שהוא ביאת שמשו רק שהוא ביאת אורו. ולכן כתב בביאורו לאו"ח סי' רס"א דביאת שמשו הוא בתחילת השקיעה וביאת אורו הוא בסוף שקיעת החמה כששקעה כל האור שיעור ד' מיל וזהו ביאת אורו. א"כ לדידי' אפילו אי הי' יכול לפרש כשי' ר"ת דלא יהי' לילה רק אחר ד' מיל, לא הי' יכול לקיים גירסת הספרים בריש ברכות דגרסינן ביאת שמשו וטהר יומא, אלא הי' לי' לפרש כגירסת הגאונים מובאים בבעה"מ דגרסינן ביאת אורו וטהר יומא. וכן הוא באמת בחי' הרשב"א שהוא גורס כהגאונים ופירש עפ"י ר"ת, כלומר דקיימ"ל דבעינן ביאת אורו אחר ד' מיל ואז טהר יומא. והשתא לפי דעת הגר"א דשיעור של ד' מילין הוא משום דהוי ביאת אורו ולא משום דאז הוא ביאת שמשו מעובי הרקיע כדעת התוס', א"כ כאן במדינותינו דלא בא האור לגמרי אין לנו דין ביאת אורו וליכא טהר יומא אפילו לדיני התחלפות הימים. ואתא שפיר מה שדחה לשי' ר"ת לפי פירושו דבעינן ביאת אורו וליכא, דכיון שאין זמן לילה במדינותינו לא נתחלפו הימים. וגמרינן התחלפות הימים לענין שבת ומועד ממה דכתיב מערב ועד ערב תשבתו שבתכם, וילפינן ערב מקרא של תרומה דכתיב וטמאה עד הערב וגו' ובא השמש וטהר והיינו בביאת אורו. והלכך כל זמן שלא נתקיים ביאת האור אין כאן דין ערב ולא נתחלפו הימים. והואיל וראינו שאעפ"כ דרו כאן כמה מגדולי הרבנים ז"ל מוכח דיש כאן דין של חילופי הימים, וממילא מוכח דלא בעינן ביאת כל האור כר"ת דליכא, אלא מקצת ביאת האור דאיכא. והשתא דהוכיח הגר"א דלא בעינן ביאת כל האור אחר שיעור ד' מיל, שפיר גרסינן נמי לדידי' ביאת שמשו וטהר יומא וקאי על תחילת שקיעה"ח כמו שהביא בביאור הגר"א הנ"ל. וכל זה משום דלא מסתבר לי' לומר ביאת שמשו על זמן של ד' מיל, מה שניחא להו לפירושם של התוס' עפ"י שי' ר"ת :

וכתב לי הגה"ק מוהר"ר יקותיאל יהודה האלברשטאם האדמו"ר מקלויזענבורג שליט"א והביא בתוך דבריו דנראה לו דיש להחמיר במקומות אלו בדיני לילה משקיעה"ח עד הזריחה, להחמיר אבל לא להקל. והביא מראב"ע ז"ל פ' יתרו (שהבאתי לעיל בפ"ד) שעיקר יום של תורה הוא מהנה"ח עד השקיעה רק כשיש עוד זמן של צאת הכוכבים ועלות השחר או זהו היום לדיני תורה אבל כשלא בא האור אוקמינן על יום של חמה. והעלה שם בסוף מכתב האחרון. אחר שדן באריכות גדול אי בעינן מדת יום ולילה לענין שבת ויו"ט, ספירת זיבה וימי גדה וכו', וסיים שם בזה"ל, העולה מכל מה שכתבתי בתשובתי

להלכה למעשה: (א) דבמקומות שנחשך לגמרי בלילה דהיינו שהלבנה מאירה בכח לארץ כמ"ש מסי' תקס"ב ברמ"א, וג' כוכבים יחדיו יראו, ואין אדם מכיר חברו ברחוק ד"א וכו' יש להמתין גם בימות החורף שיעור ד' מילין, ובקיץ בימים ארוכים ד' מילין שעות זמניות וגם כאשר כתבתי מדו"ז משינאווא זי"ע שהחמיר לשיעור הכסיף שיהי' השחיר תחתון כעליון באותו מקום, (ב) במקומות שהלילה כיום יאיר ממש, ההכרח ששמה מדינא גם לר"ת תליא בחמה ושקיעתה, (ג) במקומות שאור וחושך ויש מסימנים משמשים בערבוביא ודרו בהם ישראל מאז ומקדם ונהגו בו דין יום ולילה, ההכרח יהי' לומר שגם שמה לשיטת ר"ת ג"כ כיון ששקעה חמה ונראו מסימני לילה הוא גדר לילה, ועכ"ז כיון שאין אנחנו בקיאים כל כך בזה כתבתי להחמיר שמה עד שיחשיך העת ככל היותר באותו מקום לפי ראות עינינו, וכמובן שלא תליא בחושך שבתוך העיר אלא בהיותר חשוך שמחוץ לעיר, ובאופן שלא יהי' חומרא דאתי לידי קולא. — וכנראה שהדורות הקדמונים שמה שפסקו כר"ת המתינו לזמן זה שהכסיף היינו שהשחיר ביותר באותו מקום לפי ראות עין כל, וזה לפענ"ד ברור להלכה למעשה לקיים מנהגן של ישראל שתורה היא, וחדש אסור מן התורה, (ד) לפי דעתי שמה במקומות הללו ראוי יותר להחמיר לכתחילה שלא להתפלל עד הנה"ח, עכ"ל הגה"ק הנ"ל במכתבו מיום כ"ה סיון שנת תשכ"ט. וממה שכתב משמע דגם כאן בלונדון יצ"ו צריך להמתין בימים הארוכים על הזמן שיחשיך ביותר והוא בחצות הלילה, כיון דבימים ההם לא יכסיף וישחיר העליון כתחתון בכל הלילה. ואין זה מילתא דתמיהתא שכן הוא המציאות גם פה בעירנו, דהא אנחנו יושבים סמוך לאופק עיר ווילנא (רק ג' מעלות לדרום) אשר כתב עליו הגר"א דלא בא האור לגמרי כד' חדשים, וא"כ גם כאן כן הוא רק שאין זמן ארוך כ"כ כד' חדשים אלא פחות מזה. (רק מה שכתב שם במכתב דצריך להמתין על ד' מילין זמניות וכו', צ"ע דהא הכל יודעין דכאן אפילו זמן גדול אחר כלות ד' מילין זמניות, אפילו בד' מיל של שיעור שעה וחצי, עדיין לא השחיר העליון כלל, וכן הוא נמי בימים הקצרים לענין שעות שוות. א"כ גם לפי דבריו אין לנו כלל מהחשבון של ד' מיל אלא המציאות של השחיר בלבד):

ובמקומות דלא בא השמש כלל מתחת הארץ, י"ל דלכו"ע אין כאן דין ערב ולא יתחלפו הימים, ואם אירע כזה ביום השבת גופא לא פקע קדושת שבת משם עד היום שמתחיל עוד הפעם השמש לשקוע לגמרי. וכן אם אירע כזה בימות החול לא חל עליו קדושת שבת כל אותן הימים. וכל זה הוא רק לענין קדושת שבת דילפינן ממה דכתיב ערב וכתוב ובא השמש וטהר וליכא. אבל לחשבון של ימי השבת והחדש י"ל דגם בימים ההם לא ישבותו. ונפקא מיני' שביום שעוד הפעם מתחיל דין ערב דהיינו שהתחיל עוד הפעם השמש לשקוע, אין על יום ההוא התאריך של יום האחרון שהתחיל השמש שלא לשקוע אלא הוא התאריך של חשבון הימים על פי יום של כ"ד שעות. ובדרך משל, אם ביום א' בשבת פסק השמש מלשקוע ולא התחיל לשקוע עוד הפעם עד יום ה', אין על יום המחר דין יום שני בשבת אלא יום ששי ויהי' שבת

ביום שלאחריו. אבל אי הי' יום השבת בתוך אותן הימים שלא שקעה החמה, לא הי' חל עליהם קדושת שבת אף על פי דלענין התאריך כבר עבר עליהם יום השביעי לימי השבוע. והבאתי רא' לזה ממה דאיתא בפרקי דר"א פרק ג"ב, ותניא התם, עד שבא יהושע ועשה מלחמתן של ישראל, וערב שבת היתה וראה יהושע בצרתן של ישראל שלא יחללו את השבת ועוד שראה חרטומים כובשין במזלות באים על ישראל, מה עשה יהושע פשט ידו לאור השמש ולאור הירח ולאור הכוכבים והזכיר עליהם את השם ועמדו כל אחד ואחד ששה ושלישים שעות עד מוצאי שבת שנאמר וידום השמש וירח עמד וכו' ע"כ בפרקי דר"א:

ולכאורה קשה מה דתניא והוסיף ועמדו ל"ו שעות עד מוצאי שבת ולא אמר רק דעמדו ל"ו שעות ותו לא מידי, הואיל ופשיטא הוא דל"ו שעות אחר ערב שבת הוא מוצאי שבת. ונראה לפרש דמלתא אגב אורחי' קמ"ל, דהר"א לומר דכיון דכל אותן ל"ו שעות שלא שקעה החמה לא חל עליהם קדושת שבת, א"כ י"ל דנחשב להם כיום ערב שבת אריכתא ומיד כשהתחיל עוד הפעם השמש לילך בגלגולה ושקעה החמה הי' אז ליל שבת וחל עליהם קדושת שבת, קמ"ל דאינו כן דכיון דעכשיו כבר הוא התאריך של יום א' של ימי שבוע הבא, לא חל עליהם יום השבת ופקע מהם קדושת שבת. והטעם לזה למה בזמן שלא שקעה החמה אין חילופי ימים לענין קדושת שבת אע"פ שאיכא חילופי ימים לענין התאריך של ימות השבוע והחודש, י"ל דאיכא שתי הקיפות של השמש, היקף הקטן והוא היקף היומי ממזרח למערב והיקף הגדול הוא היקף השנתי ממערב למזרח. היקף היומי תלוי על סיבוב הארץ על ציר שלה כדאיתא בזהר פ' ויקרא (שהבאתי לעיל בפ"ד) וז"ל כל ישובא מתגלגלא בעגולא ככדור עכ"ל, ומחמת זה עולין החמה והלבנה והכוכבים במזרח ושוקעין במערב, אבל אין מקומן והילוכן של המאורות גורם לזה אלא מה שהארץ סובב על ציר שלה גורם לזה. אבל היקף השנתי אינו כן, רק בכל יום משתנית מקום החמה לגבי מקומו של כדור הארץ עד שבשנה תמימה של שס"ה יום ורביע נעשית היקף שלם זה לגבי זה וכן הוא נמי לענין המזלות, והירח יש לו היקף א' בחודש. ובכל יום שנעשית היקף קטן והיינו שנתגלגלה הארץ פעם אחת על ציר שלה, באותו הזמן נעשית ג"כ חלק א' משס"ה חלקים מההיקף הגדול השנתי:

והנה מה דאמר קרא וטמאה עד הערב ובא השמש וטהר, ובא ללמדנו דאינו ערב עד ששקעה החמה וטהר יומא, וכן הוא לענין קדושת שבת והמועדות דנמי כתיב ב' ערב, כל זה תלוי דוקא על היקף היומי כי כל זמן שלא בא השמש ולא טהר יומא לא נקרא ערב ולא חל עלינו קדושת שבת. אבל כשמחשבין ימות השבוע וימות השנה כיון דזה תלוי על היקף השנתי מה שניכר בכל יום שינוי במקום עמידת השמש אצל הארץ אף בלי היקף הארץ על ציר שלו, א"כ אף כשלא בא השמש כלל י"ל דנשתנית החשבון של

התאריך לענין זה. וכן הוא לענין חשבון הימים של ימי החודש שתלויים בהם מועדי ה', דאף בלי היקף כדור הארץ על ציר שלו ג"כ נשתנית מקום הלבנה בהיקפה סביב לארץ וזהו הגורם השינויים בגודל הלבנה מידי יום ויום, אבל מה שהלבנה עולה בכל יום במזרח ושוקעת במערב לא תלוי בהילוך הלבנה אלא במה שהארץ מסבב על הציר שלו:

ונחזור על לשון הברייתא דלעיל דתניא וערב שבת היתה וראה יהושע בצרתן של ישראל שלא יחללו את השבת וכו', והעמיד להם יהושע את המאורות כדי שלא יחללו את השבת. וניחוי אנו, הסיבה שהי' צריך לי' לעמידת המאורות הי' כדי שלא יחול עליהם קדושת שבת שתלוי' בבא השמש וטהר שהוא גלגל היומי, וא"כ פשט ידו רק על גלגל זה ולא על גלגל השנתי כי לא הי' צורך בזה כלל, והלכה השמש אז בל"ו שעות שהוא כיום א' וב' לילות חלק אחד וחצי חלק מהילוך שס"ה יום של ימות השנה של היקף הגדול והי' אז התאריך של יום א' בשבוע, אע"פ שהעמיד להם באותו הזמן היקף הקטן היומי של סיבוב הארץ על ציר שלו. וכן היקף הלבנה עצמה לא עמדה ולא נתקלקל בזה חשבון ימי החודש לענין מולד הלבנה. וניחא בזה מה דתניא פשט ידו לאור השמש ולאור הירח וכו', ולא אמרו דפשט ידו על השמש ועל הירח עצמם, כי באמת לא העמיד להם גלגל השמש והירח כי לא נגע כלל בהילוכם שהוא גלגל השנתי והחודש, רק העמיד האור שלהם הנראית לנו מחמת גלגל היומי של סיבוב הארץ:

(ואגב אורחי' יש לפרש תרי לשונות בש"ס ע"ז דף כ"ה ע"א, דפליגי בדברי ר"א אי עמדו להם השמש ל"ו שעות מלבד הי"ב שעות של אותו היום או אי כל הל"ו שעות היו רק מהנץ החמה עד השקיעה, ופליגי לפי"ז במה דתניא בפרקי דר"א ועמדו כל א' וא' ל"ו שעות עד מוצאי שבת, אי עד ועד בכלל או לא. למ"ד דהעמיד להם רק כ"ד שעות מלבד י"ב שעות של ערב שבת, ס"ל כן משום דבזה סגי להו לפקוע מהם קדושת שבת, אבל לאידך מ"ד יש להקשות למה הוסיף להם עוד י"ב שעות יתירות על כ"ד שעות הנ"ל של יום השבת, עד שבאותו שעה הי' כבר התאריך של סוף ליל א' ולא תחילת ליל א', וי"ל כי הי' קשה מה דמוסיף שם בברייתא ועוד שראה חרטומים כובשין במזלות באים על ישראל ע"כ, ולמה מביא שם עוד טעם אחר, ועל זה בא לפרש דמשו"ה העמיד להם עוד י"ב שעות יתירות כדי לבלבל להם את השעות ובזה בלבל נמי את הכישוף, כי באיחור כ"ד שעות בלבד לא הי' בזה שום בלבול השעות. אבל למ"ד דסבר דלא העמיד להם רק כ"ד שעות, יש לפרש דמה שנתן עוד טעם לעמידת המאורות ולא די בטעמא של חילול שבת, משום דהי' קשה למה העמיד גם את הכוכבים (כמו שפירש שם בביאר הרד"ל), ועל זה הוסיף לפרש דזהו משום החרטומים כובשין במזלות וכו', ומיירי מכוכבי הלכת שיש להם היקף בפני עצמם מלבד היקף היומי של סיבוב הארץ והיקף הגדול של שנה תמימה. והעמדת היקף כוכבי הלכת לא

הי' צריך להם בשביל קדושת שבת, לכן הביא עוד טעם אחר מפני ביטול הכישוף. אבל לאידך מ"ד דס"ל דהעמיד להם ל"ו שעות ומשום ביטול הכישוף של חרטומים, א"כ למה העמיד להם גמי הכוכבים מה שאינו צריך להם לא בשביל קדושת שבת, ולא בשביל החרטומים כי בלאו הכי גמי בלבד להם את השעות. וי"ל דלדידי' לא מיירי מכוכבי לכת אלא מכל המזלות שעמדו האור שלהם מחמת עמידת היקף היומי של כדור הארץ כמו שעמדו גמי אור החמה ואור הירח, ולא מיירי כלל מהיקף המזלות שמקיפין פעם אחת בשנה. וניחא לפי"ז מה שהביא אור הכוכבים אף שלא כתיב בקרא, כיון דמיירי רק שעמדו להם היקף הקטן שהוא סיבוב הארץ על הציר שלו וממילא עמדו להם גמי אור הכוכבים, ולא צריך הקרא לפרש זה דהא פשיטא הוא מאחר דעמד להם השמש עמדו להם גמי כוכבי השבת. ולמ"ד דס"ל דהעמדת הכוכבים הי' משום החרטומים ומיירי מגלגולים של כוכבי הלכת, לא אתא שפיר כולי האי מה שלא איתפרש זה בקרא בהדיא דגם העמיד להם את כוכבי הלכת שאינו תלוי בהעמדת השמש. ועיין מזה בביאור הרד"ל אות כ"ה):

ובזה יש לפרש גמי שינוי הלשון בקרא בתחילת פ' בראשית דכתיב יהי מאורות ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים. ולכאורה צריך ביאור מה שבתחילה כתיב שהמאורות הם רק להבדיל בין היום ובין הלילה ואח"כ כתיב שהם בעצמם היו לימים ושנים. ועוד קשה למה חוזר לכתוב לימים וכו' אחר שכבר כתיב ברישא דקרא בין היום והלילה. אבל לפי מה שפירשתי לעיל אתא שפיר, דהא יש לנו תרי דינים של יום, חדא יום התורה לענין מצוות של יום ולילה ולענין הערב שמש של טהרת טמאים והכנסת ויציאת קדושת השבת שכולם תלויים על היקף היומי של סיבוב הארץ על ציר שלו, ובזה אין המאורות עושין שום פעולה כלל ואין גופל על זה הלשון שהמאורות עצמם הם ליום ולילה אלא שהם מבדילין בין היום ובין הלילה מחמת סיבוב כדור הארץ, ובזה מיירי רישא דקרא. ועוד יש לנו דין שני לענין ימים והם ימי השבוע וימי החודש וימי השנה לענין התאריך, וזה תלוי על היקף השנתי שניכר על ידי מקומן של המאורות לגבי כדור הארץ כמו שפירשתי למעלה, והיינו היקף של החמה לענין השנים והיקף הלבנה בכל חודש לענין המועדות, ובזה שייך לומר שהמאורות הם הם העושים השינויים בזמני השנה. והשתא ניחא מה שבקרא חוזר ומזכיר פעם שנית הענין של ימים, וגם מה שבתחילה מזכיר שהמאורות רק מבדילין בין היום והלילה, כי "היום" של תחילת הקרא מיירי מיום ולילה לענין בא השמש וטהר שאינו ניכר במקום עמידת המאורות אצל כדור הארץ. אבל ביום בסיפא דקרא דמיירי מהתאריך מה שבכל יום ניכר שינוי בהעמדת המאורות אצל כדור הארץ בזה המאורות עצמם הם לימים ושנים. והלכך לפינן מקרא זה, דאף אם לא ניכר היקף היומי של יום ולילה עד שלא חל עלינו קדושת שבת, אבל חשבון הימים לא נתבטלו בשביל זה, כי הם תלויים על "יום" דכתיב בסיפא דקרא:

ולפי"ז גם לעניננו במקומות דאין החמה שוקעת איזה ימים או חדשים, יש להביא סמך מפרקי דר"א הנ"ל ומקרא דבראשית דאף בזמן דלא חל קדושת שבת וכן נמי בזמן דלא פקע מיני' קדושת שבת במקומות האלו, אבל חשבון הימים לא נתבטלו בשביל זה. ואף שיש לדחות ולומר דשאני האי עובדא של יהושע בן נון דכיון דהעמיד להם היקף היומי לא הי' ניכר כלל הילוכו של החמה מן המזרח למערב ביום או מן המערב למזרח בלילה, מה שאינו כן במקומות האלו דביום מקיף החמה ממזרח למערב בגובה הרקיע ובלילה מקיף מן המערב למזרח בשיפולי הרקיע, ואע"פ דאין החמה שוקעת כלל אבל ניכרת הילוכה ברקיע השמים ממה שמקיף פעם א' במעל"ע. אבל ממה שפירשתי לעיל י"ל דאין לדחות בשביל זה, דהא לא ההיקף עצמו הוא הגורם יום של תורה אלא ההבדל בין האור ובין החושך שניכר מחמת ההיקף, ועד דלא נתקיים מה דכתיב בקרא ובא השמש וטהר יומא, ג"כ לא נקרא ערב לענין יום של תורה, דאביאת שמשא או ביאת אורה קפדי רחמנא וליכא. וביאת שמשא הוא מה שהשמש שוקעת מתחת הארץ לפי פירושו דהגר"א, או לר"ת מה שנכנס לעובי הרקיע ויוצאת ממנו להלאה, והיינו או לאחר הכיפה או לעובי הרקיע המזרחי בחצות הלילה. ובמקומות הנוטים כיון דליכא ביאת שמש כלל לא למר ולא למר, ליכא נמי דין ערב דקרא דובא השמש וטהר לענין קדושת שבת כדמוכח מפרקי דר"א הנ"ל:

ואל תתמה היאך אפשר לומר שיש מקומות בעולם שא"א לקיים שם חלק חשוב מתורה"ק והם המצוות התלויות בזמן, כגון ק"ש שהוא קבלת עול מלכות שמים וייחוד שמו ב"ה, או שמירת שבת שהיא שקולה כנגד כל התורה. אבל אין להקשות זאת, דכמו דמצינו דא"א לנו לקיים במדינה דינים הנוהגים במקדש, וכן א"א לקיים בחו"ל מצוות התלויות בארץ, כמו כן נמי א"א לנו לקיים מצוות התלויות בזמן במקומות שאין שם זמן במציאות. והטעם לזה משום דרק בא"י יכול לקיים כל התורה כולה, והוא על דרך מה שפירשו הראשונים ז"ל עה"ת פ' עקב בפרשת וחי' אם שמוע וגו' דטעמי המצוות אינם אלא בארץ ישראל, ומה שאנו מחויבים לקיימם גם בחו"ל הוא כדי שלא יהיו חדשים כשאנו חוזרים במהרה. ועוד יש לפרש על פי מה שכתב בחת"ס חי' יו"ד סי' קט"ז אות ג', דעיקר היישוב הוא מקו המשוה עד מדינת שוידען ששם הוא ים הכפור הנקרא אייזומעהר, ונחלק לשבעה אקלימים וא"י באמצעיתם יעויי"ש. וידוע דא"י יושבת בין מעלה ל' למעלה ל"ה כמו שכתבו הרמב"ם וראב"ע ז"ל, והעולם היישוב עפ"י הנ"ל מקו המשוה עד ים הכפור והוא המקום שלא שקעה החמה באמצע הקיץ הוא כמו ס"ה מעלות וחצי, גמצאת לפי"ז דיש ל' מעלות לדרומו של א"י וכמו כן נמי ל' מעלות לצפונה, וזהו מה שאמרו שא"י הוא באמצע העולם (דהיינו מצפון לדרום מלבד מה שנקרא טבור הארץ ממזרח למערב לענין מולד זקן). הלכך אותן המקומות סמוך לקוטב כיון דאינן נחשבות עפ"י התורה למקום יישוב בני אדם, א"כ לא איכפית לן מה שא"א לקיים שם מצוות התלויות בזמן:

נמצא לפי"ז דיש לחלק במי שהולך במדבר ואינו יודע מתי הוא שבת, דאסור במלאכה בכל יום ומונה ו' ימים ומקדש יום השביעי בקידוש והבדלה, למי שנוסע למקומות האלו שאין שם שקיעה"ח כלל. כי ההולך במדבר יש לו יום ולילה במציאות רק הוא אינו יודע מנין הימים, משא"כ סמוך לקוטבים אשר אין שם לילה במציאות. ובשלמא אי רק על התחלפות הימים קפדי רחמנא בודאי יש מקום לומר דמונה ו' ימים של היקף החמה ברקיע ומקדש יום השביעי כמו שכתב במור וקציעה סי' שד"מ, אבל השתא דבעינן נמי לענין דין ערב של קדושת שבת ביאת שמשא וטהר יומא וליכא, נמצאת דבטלי מיני' התחלפות הימים לכל דיני ערב. ויש מקום לדון אי נדה או זבה טובלת באותן הימים די"ל דזה תלוי על התחלפות הימים בלבד ולא תלוי על דין ערב דכתיב רק לגבי אכילת תרומה דפקע מיני' דין טבול יום כשבא השמש וטהר יומא. וכל זה דווקא בימות הקיץ כשלא שקעה החמה במקומות האלו, משא"כ בימות החורף דאע"פ דאין שם זריחת השמש כלל ותמיד החמה היא מתחת האופק, אבל כיון דיש שם האיר המזרח בכל מקומות היבשה (עד סמוך לקוטב ממש אשר שם אין דיורין של בני אדם), ממילא יש שם דין יום לכל מצוות שבתורה, דהא מעלוה"ש יממא הוא. היוצא מזה דבעל נפש לא יסע במקומות הללו באמצע הקיץ. (ואח"כ מצאתי בשו"ת מנחת אלעזר ח"ד סי' מ"ב שכתב ג"כ כדברינו שבמקומות שלא שקעה החמה לא נתחלפו הימים, ושמחתי שכוונתי בס"ד לדבריו הקדושים):

והנה מה שכתבתי כאן בהערה זו לא הבאתי בגוף הספר, כי רק דברתי בדרך פלפול בעלמא ולא לדינא, ולכן לא הדפסתי טבלאות על אלו המקומות ממעלה ס"ו והלאה. ואף שיש איזה מרבתינו האחרונים ז"ל שדברו בזה, ה"ה המור וקציעה הנ"ל ומובאה בשע"ת שם, אבל כיון דיש מהאחרונים שנמשכו אחריו ויש עוד דפליגי עליו, קשה לקבוע הלכה בזה. ועוד שי"ל שדברו רק לענין הלכה ולא למעשה באשר בימים הקדמונים לא הי' נוגע שאלה זו למעשה כלל כמו שהוא עכשיו בזמננו. הלכך לא כתבתי אלא דרך פלפול, כי א"א לנו לדבר מזה להלכה למעשה בלי ראיות ברורות מש"ס ומדברי הפוסקים הראשונים ז"ל, באשר זה נוגע בדברים חמורים באיסור סקילה וכרת כחילול שבת ואיסור נדה וזבה וכמה מצוות עשה ולא תעשה, והם מהענינים שיתבררו כשיבוא גואל צדק בב"א.

באתי על הגמר בעזהשי"ת אור ליום ב' לסדר זאת חקת התורה יוס' ה' תמוז תשל"א פה בגולה בעיר לונדון יצ"ו. וכאשר זכיתי לסדר אותו בכתב כן אזכה להוציאו לאור עולם כדי לזכות בו את הרבים לבאר חלק בתורתנו הק' שרוב מצוות מעשיות תלויות בו. ואני תפלתי שבזכות אבותי ז"ל יצילנו ד' הטוב ב"ה משגיאות וטעויות ושלא אכשל בדבר הלכה.